

JOSIP VONČINA, FILOZOFSKI FAKULTET, ZAGREB

DELLA BELLIN ODRAZ NA HRVATSKI NARODNI
PREPOROD

Čuveni rječnik Ardelija Della Belle bio je za preporoda ne samo cijenjen kao izuzetno vrijedna stara knjiga nego i upotrebljavan kao priručnik što su ga pisci Gajeve epohe imali na radnim stolovima stilizirajući svoje tekstove.

1. Pouzdano znamo da je *Dizionario italiano, latino, illirico* Ardelija Della Belle (Venecija 1728 [5]; drugo izdanje: Dubrovnik 1785) bio u Zagrebu poznat Tomašu Mikloušiću godine 1821. (17, 168), tj. dok je Ljudevit Gaj još po- hađao srednju školu (2, 164). Također znamo da je Della Bella u nizu leksiko- grafa spomenut u »Danici« već godine 1835. (18, 290). A u četvrtom godištu časopisa njegovo je uredništvo (braneći likove poput *milos, krěpos*) kao argu- ment navelo da »piše tako i jedan u mnogom obziru najveće čene vrédni ilirski leksikograf A. Della Bella u obih izdanjih svoga rěčnika, od lěta 1728 i od lěta 1785« (20, 60). Time se, dakako, otvara potreba da poduzmemo vrlo opširna nova istraživanja, koja bi jedina mogla stvoriti pravu sliku o nadovezivanju našeg preporoda na višestoljetnu hrvatsku književnu i jezičnu baštinu.

Procjenjujući utjecaj Della Bellina *Dizionarija* na preporoditelje, moramo u obzir uzeti cjelinu te knjige: osim rječnika u njoj je objavljena i gramatika (»Avvertimenti«). Bilo bi zanimljivo potanko ispitati utjecaj te gramatike na utvrđivanje književnojezične norme u Babukićevoj *Osnovi slovnice slavjanske narěčja ilirskoga* (1), ali je to tema koju prostorno ograničenje ne dopušta obraditi (a dala bi problematike i građe zasebnoj doktorskoj disertaciji). Stoga nudim tek nekoliko primjera.

Za genitiv množine imenica muškog roda Della Bella propisuje grama- tički morfem *-ā* (grafija: *-aa*): *vjetāraa* (5, Avvertimenti, 6); naprotiv, Babukić ima dvojak izbor, tj. *-ah* || *-ov*: *jelēnah* || *jelēnov* (1, 44), pri čemu se ni jedan morfem ne podudara s Della Bellinim.

U jednini muškoga roda glagolskog pridjeva radnog Della Bella propisuje završno *-o* (5, Avvertimenti, 19—33). Svojom pak normom Babukić određuje neizmijenjeno završno *-l* (1, 54—56), a to se podudara, između ostaloga, i sa stanjem u kajkavskome književnom jeziku. U prvom godištu »Danice« (1835) sam je Ljudevit Gaj pisao *-l* (»Med oztalemi vre nash vucheni, vekovechnoga zpomenka vredni Jambreshich *previdel* je, da je naredbam jezikoszlovja szu- protivno y opako za takov glasz *sh* piszati, y zato on poleg ztarinzkih piszczev na s znamenye *poztavlyal*, y *piszal* je«; 9, 42). U drugom godištu časopisa (una-

toč propisu službene gramatike) bilježi Gaj završno -o (»E nebore to svaki sam znade, da onaj mora iti i hoditi, koj je *namerio* i *opredelio* na koje mjesto dospeti...«; 10, 180).

Della Bella je (zajedno s Mikaljom) odredio jednosložan izgovor staroga jata, kratkog i dugog (npr.: Rjéc u Della Belle [5, 542], rjec u Mikalje [16, 564]). To se odražava u propisu Babukićeve *Osnove slovnice*, prema kojoj se za jat piše *ě*; ono se pak u običnom govoru može realizirati na različite načine, ali »dobro je barem u čitanju priučavati se ilirski *ě* razložno kao je izgovarati« (1, 38). Taj propis za sva je vremena odredio metričku vrijednost dugoga jata u cjelokupnome hrvatskom pjesništvu, pa i njegovu ortoepsku vrijednost u modernome književnom jeziku. Naprotiv, tragovi Della Bellina utjecaja postoje u hrvatskih preporoditelja i kad je riječ o važnim grafijskim pitanjima. S obzirom na obilježivanje slogotvornoga *r* ilirci su se isprva povodili za sjevernohrvatskom tradicijom pisanja (*er*: *pervi*). Odstupajući od nje, nisu prihvatili Mikaljinu grafiju (*rr*: *prri*; 16, 525), nego onu koju je — u skladu s pretežitom praksom južnohrvatskih pisaca — proveo Della Bella (*ar*: *Parvi*; 5, 585, s. v. Primo).

2. Za cio preporod karakteristični su nazori što ih je Demeter iznio godine 1843. (6). On tvrdi (oslanjajući se na Gajev proglas za godinu 1837. [11] i na pjesnički rad u Dubrovniku baroknoga doba) da »mi savršeni poetički jezik imamo. O našoj prozi ne možemo, žalibože [,] to isto kazati« (6, 11).

Oko »Danice« okupljeni mladi pjesnici natjecali su se težeći jezično nasljedovati Dubrovčane. U tome smislu najčuvanija je dopuna *Osmana* što ju je stilizirao Ivan Mažuranić (usp. 23). Ali Mažuranić, slijedeći stare pjesničke i jezične uzore, nije bio jedini, nego najuspješniji. U dugom nizu nasljedovača možda bi dobro bilo navesti Ivana Trnskog, koji u »Danici« 1838. pjeva: »Što na kruni / Biser il drag *kami*, / To mi ona / Medju dčevicami« (19, 13; usp. 21, 7). Lik *kami* ne može se potvrditi u sjevernohrvatskoj leksikografiji (13; 3; 4; 14), a rijedak je u Mikalje (16, 185). Della Bellin *Dizionario* ima pak više potvrda za lik *kami* (5, 564).

3. Nešto je drugačije razmotrimo li prozu preporodnoga doba: leksemi s poetskim nabojem njoj u načelu nisu bili potrebni. Ali se, naprotiv, nametala zadaća da se standardni jezik osposobi za djelotvorno funkcioniranje u cjelokupnome javnom životu (22). Drugim riječima: u mnogim prigodama pismenog i usmenog izražavanja valjalo je odmah kazati ili napisati adekvatnu riječ. Izbor je bio dvojak: poslužiti se pritom leksičkim blagom kojega tuđeg jezika, živoga (npr. njemačkog) ili mrtvoga (npr. latinskog); ili se pak osloniti na onu baštinu što su je ostavili toliki domaći ljudi od pera. Još 1836. ilirci su čuvenu Lucićevu pjesmu iskoristili »dokazom da je naše ilirsko narčje jurve u 16tom stoljetju velike soveršenosti stupaj dostiglo bilo« (15, 130), a jednom pjesmom Džore Držića poslužili su se kako bi izrekli tezu »o neznatnoj ili bolje reći nikakvoj promeni, koju je naš jezik od tri sto godina pretarpio« (7, 125). Dakako, iz te je duge dijakronije valjalo iskoristiti sve što je moglo obogatiti hrvatski književni jezik pred sredinu XIX. stoljeća.

Na primjer, za našeg preporoda trebalo je naći hrvatski adekvat za latinske izraze *dictionarium* || *lexicon* || *vocabularium*. Della Bella je nudio izraz

slovník (5, 775, s. v. Vocabolario), a Belostenec tripletu: *rečnik* || *rečnica* || (D.) *slovník* (3, 1276, s. v. Vocabularium). Još u *Kratkoj osnovi* (1830) Gaj se odlučio za tvorbu na temelju Belostenčeva izraza: *rečnikopisec* (»Vre naš vučeni vekovečnoga zaisto zpomenska vreden rečnikopisec Jambrešič poznal je...«; 8, 18). Vjerojatno nesiguran može li ta izvedenica opstati, Gaj ju je ispustio u članku *Pravopisz* 1835. (v. prije navedeno mjesto). Ali se termin *rečnik* ustalio (pa ga urednici »Danice« upotrebljavaju potkraj prvoga godišta; 18, 290), a rabe ga mjesto latinskoga *dictionarium* i *lexicon*, kao što pokazuje u »Danici« objavljena izvorna (latinska) i prijevodna verzija Vrhovčeva proglaša iz godine 1813:

1. »ad cuius majorem perfectionem jam olim celebres viri sua industria multum contulerunt: et quidem in Croatica Dialecto, quantum constat, primus *Habdelić Georgius* per *Dictionarium Graecii* 1670. impressum; postea *Belostēnac Joannes* per suum *Gazophylacium Zagrabiae* 1740 typis vulgatum; ac demum *Jambrešić Androreas* per *Lexicon aequae Zagrabiae* 1742 editum« (24, 93)

2. »K njegovomu višjemu izobraženju su već davno slavni muževi svojim trudom mnogo pridoneli; i to u horvatskom narječju, koliko nam je poznato, prvi *Juraj Habdelić*, svojim rečnikom u Gradcu 1670. tiskanim; zatim *Ivan Belostēnac* svojim Gazofilaciom u Zagrebu 1740 izdanim: pak onda *Andria Jambrešić*, rečnikom također u Zagrebu 1742. štampanim« (24, 93)

No termin *rečnik* dugo se još nije ustalio, pa je Gaj osjetio potrebu da, najavljujući godine 1841. leksikografsko djelo Ivana Mažuranića i Jakoba Užarevića, primijeni kontaktni sinonim: *rečnik ili slovar* (12).

Prevodeći Vrhovčev proglas s latinskoga na hrvatski, urednici »Danice« imali su muke s riječju *perfectio*: leksikografi su pružali obilje izraza, odreda neadekvatnih. Rječnici Belostenčev i Jambrešičev nude lekseme *dogotavljanje, dogotovljenje, dokončanje, dokončavanje, doveršenje, zaglavljenje, zvärha, zveršenost, zveršenje*; a Della Bellin *Dizionario: izvrsnos, izvršenje, svršenje, zaglava* (5, 554, s. v. Perfezione). Dakako, prevodeći Vrhovčevo *perfectio*, urednici »Danice« ni u jednom od tih izraza nisu prepoznali pravi, pa su se poslužili riječju *izobraženje*. Nju su iskoristili i kao adekvat latinskoj riječi *cultura*:

1. »Memorata quoque plebs ^{3^{lio}}. est fidelis custos multarum cantilenarum, culturae lingvae deservientium; cum sicut ubique Poetarum autoritas in lingvae cultura magnae semper fidei fuit« (24, 95)

2. »Prosti puk je vėran čuvar mnogih popėvakah, koje k izobraženju jezika služe: a buduć da je vlast pėsnikah svagdi u izobraženju jezika uvėk od velikoga povėrenja bila« (24, 95)

4. Nekoliko iznesenih napomena upućuje na to da su hrvatski preporoditelji, određivši narječnu osnovicu književnog jezika, morali iz cjelokupne pisane baštine crpsti leksičko obilje, bez kojeg se književni jezik ne bi mogao osposobiti za svoje brojne i raznolike funkcije. U pjesništvu se opredijelivši za Gundulića, Palmotića i Đurđevića kao vrhunske uzore, u Della Bellinu su

Dizionarioju našli pravi priručnik: on im nije pružao samo hrestomatiju pjesničkih tekstova koje su odlučili nasljedovati nego i dragocjen vodič prema leksičkom blagu što ga u poeziji treba primijeniti.

U tome je dragocjena uloga koju je *Dizionario* Ardelija Della Belle odigrao pri stvaranju modernoga hrvatskoga književnog jezika.

L I T E R A T U R A *

1. Vjekoslav Babukić, »Osnova slovnice slavjanske narječja ilirskoga«, *Danica* II/1836, br. 10—15, str. 37—60.
2. Antun Barac, *Hrvatska književnost od Preporoda do stvaranja Jugoslavije*, knj. I, Književnost ilirizma, JAZU, Zagreb 1954.
3. Ivan Belostenec, *Gazophylacium, seu latino-illyricorum onomatium aerarium*, Zagreb 1740. (pretisak: Liber — Mladost, Zagreb 1972).
4. Ivan Belostenec, *Gazophylacium illyrico-latinum*, Zagreb 1740. (pretisak: Liber — Mladost, Zagreb 1973).
5. Ardelio Della Bella, *Dizionario italiano, latino, illirico*, Venecija 1728.
6. Dimitrija Demeter, »Misli o ilirskom (našem) književnom jeziku«, *Danica* IX/1843, br. 1—3, str. 1—2, 5—8, 9—11.
7. Džore Držić, »Čeznutje«, *Danica* X/1844, br. 32, str. 125.
8. Ljudevit Gaj, *Kratka osnova horvatsko-slavenskoga pravopisa*, Budim 1830. (pretisak: Cymelia croatica, Biblioteka pretisaka MSC SRH, sv. 1, Zagreb 1983).
9. Ljudevit Gaj, »Pravopis«, *Danica* I/1835, br. 10—12, str. 38—40, 41—43, 46—48.
10. Ljudevit Gaj, »Mudrac i putnik«, *Danica* II/1836, br. 45, str. 180.
11. Ljudevit Gaj, »Proglas 1837«, *Danica* III/1837.
12. Ljudevit Gaj, »Poziv k predplati na prvi ilirski rječnik ili slovar s organskim pravopisom«, *Danica* VII/1841, br. 15, str. 57—59.
13. Juraj Habelić, *Dictionar, ili Réchi Szlovenszke*, Graz 1670. (pretisak: Kršćanska sadašnjost, Zagreb 1989).
14. Andrija Jambrešić, *Lexicon latinum interpretatione illyrica, germanica et hungarica locuples*, Zagreb 1742.
15. Hanibal Lucić, »Uzor lepote«, *Danica* II/1836, br. 33, str. 129—130.
16. Jakov Mikalja, *Blago jezika slovinskoga*, Loreto 1649.
17. Tomaš Mikloušić, »Ibor dugovanj vsakovrstneh«, *Građa za povijest književnosti hrvatske*, knj. XII, JAZU, Zagreb 1933, str. 149—169.
18. »Slavo-ilirsko i slavo-česko narječje s drugim jezici vu ogledu bogatosti rečih prisposobljeno«, *Danica* I/1835, br. 48, str. 290—291.
19. Ivan Trnski, »Ona«, *Danica* IV/1838, br. 4, str. 13.
20. Učr., »Odgovor«, *Danica* IV/1838, br. 15, str. 60.
21. Josip Vončina, »Jezični izbor za pjesništvo u Danici ilirskoj«, *Radovi Zavoda za slavensku filologiju*, sv. 16, Zagreb 1979, str. 1—11.

* Časopis *Danica* (u nekim svojim fazama s atributima: »Horvatzka, Slavonzka y Dalmatinzka« [u staroj ili novoj grafiji], »ilirska« ili bez atributa navodi se prema Liberovu pretisku u pet svezaka, Zagreb 1970—1972.

22. Josip Vončina, »Konceptija Danice ilirske o jeziku znanosti«, *Obdobja 2*, Ljubljana 1981, str. 501—509.
23. Josip Vončina, »Ilirizam i Gundulićev Osman«, *Umjetnost riječi*, god. XXIX, br. 1 i 2, Zagreb 1985, str. 49—76, 159—184.
24. Maksimilijan Vrhovac, »Poziv pokojnoga episkopa Maximiliana Verhovca Rakitovačkoga na sve duhovne pastire svoje episkopie, g. 1813. izdat«, *Danica III/1837*, br. 24, str. 93—97.

Summary

DELLA BELLA'S INFLUENCE ON THE CROATIAN NATIONAL REVIVAL

Della Bella's *Dizionario italiano, latino, illirico* (Venice 1728) was known to Croatian authors of the Croatian National Revival from the very beginning of their public activities. Since the *Dictionary* covers lexical material and examples from Croatian authors in Dubrovnik from the end of the 15th to the beginning of the 18th century, it corresponded to the language concept of the members of the Illyrian Movement. They used the *Dictionary* as a handbook while they were brushing up their texts (especially the poetic ones). In this way the *Dictionary* became one of the cornerstones of the modern Croatian literary language.